

معرفی پیراهن یوسفی: شرح و ترجمهٔ مثنوی معنوی به زبان اردو

علیم اشرف خان*

از زمان قدیم مثنوی مولانا روم در هند جایگاه خاصی را ایفا نموده است. در مدارس، مکاتب، دانشگاه‌ها و حتی در مجالس عرفای هند مثنوی رایج بوده. افرادی که مثنوی را با علاقه و ذوق و شوق می‌خواندند، گاهی اوقات دربارهٔ مطالب آن دچار اشکال می‌شدند. به‌همین دلیل شارحان و مترجمان مثنوی در هند، قرآن زبان پهلوی را به‌زبان‌های مختلف ترجمه با شرح نموده‌اند. تراجم مثنوی گاهی منظوم و گاه منثور هم هست. از همین تراجم و شروح چندین شهرت خود را در هند حفظ کرده‌اند. این نکته هم جالب توجه است که اکثر شروح یا تراجم که به‌زبان‌های اردو یا فارسی انجام شده است از مطبع نولکشور چاپ شده است، پس می‌توان گفت که خود مثنوی نولکشور هم نقش مهمی را در ترجمه و شروح مثنوی معنوی و فنی و در متن فارسی داشته است. مهم‌ترین از این شروح را می‌توان به‌قرار زیر نام‌برد:

۱. شرح مثنوی مولانا روم، از شاه عبداللطیف، معروف به «لطایف معنوی».
۲. شرح مثنوی مولانا روم، از ملا محمد رضا معروف به مکاشفات رضوی (هر شش دفتر).
۳. شرح مثنوی مولانا روم، از مولوی ولی محمد اکبرآبادی (هر شش دفتر).
۴. شرح مثنوی مولانا روم، از مولانا حسین بن حسن سبزواری معروف به جواهر الاسرار (دفتر اول تا دفتر سوم).

این‌ها همه شرح و ترجمه منظوم مثنوی معنوی هست علاوه بر این تراجم منظوم، ترجمه مثنوی هم انجام شده است.

۵. شرح مثنوی مولانا روم، از مولوی عبدالمجید خان صاحب ساکن پیلی بهینی (هر شش دفتر).

بنده در این مقاله پیراهن یوسفی را معرفی می‌کنم. این ترجمه مثنوی مولانا روم در شش جلد (اندازه کوچک) و در یک جلد که اندازه‌اش بزرگ است، ترجمه، شرح و چاپ شده است. این ترجمه به‌اهتمام آقای بی.بی. کپور، دبیر مطبع فولکشور در سال ۱۹۴۷ میلادی (عیناً همان سال که هند تجزیه شد) چاپ گردیده است. مترجم و شارح این مثنوی مولوی محمد یوسف علی شاه چشتی نظامی ولد محمد جلال‌الدین خان ملقب به بانکی میان چشتی نظامی گلشن‌آبادی ساکن ملک مالوه می‌باشد.

در ضمن اندازه پیراهن یوسفی باید عرض شود که پیراهن یوسفی که هر شش دفتر در یک مجلد صحافی شده است دارای ۲۲×۲۷ سم، دارای چهار ستون (حدوداً یک ستون ۳/۵ سم) دو ستون برای متن فارسی و دو ستون برای ترجمه منظوم به‌اردو مختص شده است. هر صفحه دارای سه حاشیه جداگانه یعنی صفحات شماره طاق دارای حاشیه، سمت راست، بالا و پایین و صفحات شماره جفت دارای حاشیه سمت چپ، بالا و پایین (تخمیناً ۳ سم) می‌باشد.

پیراهن یوسفی یک جلدی که این‌جانب مطالعه نموده، ناقص‌الاول است نیز اولین حکایت که در این کتاب ترجمه شده است: حکایت دوم از دفتر چهارم است به‌عنوان «مقام توحید» که صفحه شماره آن «۵» است. این حکایت که حکایت دوم از دفتر چهارم است به‌عنوان «حکایت آن واعظ که در آغاز تذکیر دعای ظالمان کردی آغاز می‌شود و در بیان اعتقاد یهود و نصاری پیش از بعثت در شأن جناب پیغمبر علیه‌الصلوة والسلام و نام او را حرز جان و ظهورش را خواهان بوده» تمام می‌شود. ترجمه منظوم و شرح مثنوی دفتر چهارم بر صفحه شماره ۲۰۲ به یک تتمه مترجم که نعر اردو است تکمیل می‌یابد، بیت مترجم این‌طور ثبت است:

اب قلم کو روک تو امے یوسفی زور پر آیا ہے حسن معنوی
چوتھا دفتر کر بنام حق تمام پانچویں دفتر میں کراب تو کلام

(ترجمه فارسی بیت مذکور): ای یوسفی تو خامه خود را یک کمی تعطیل کن چنان که حسن معنوی جلوه گر است دفتر چهارم را بنام حق اتمام بدهید و درباره دفتر پنجم باید سعی کرد.

این ترجمه یک جلدی بعد از هر دفتر یک تتمه دارد و بعد از این دفتر دیگر با فهرست آغاز می شود و شماره های صفحات مسلسل نیست، بلکه هر دفتر شماره های جداگانه از شماره یک آغاز می شود. به همین ترتیب دفتر پنجم با فهرست حقایق و تعلیم دفتر پنجم پیراهن یوسفی ترجمه مثنوی معنوی با عناوین ذیل شروع شده است:

الف: صفحه، ب: داستان، ج: حقایق به مقام حیرت، د: تعلیم دفتر پنجم و این در جمع درای پنج قصه است.

دفتر پنجم به مقام حیرت از این بیت آغاز می شود:

شه حسام الدین که نور انجم است طالب آغاز سفر پنجم است
ترجمه اردو:

شه حسام الدین کو نور، انجم کا ہے پانچویں دفتر کی بس خوابش رکھی
دفتر پنجم چنیں پایان می یابد:

هین بجو تریاق فاروق ای غلام تاشوی فاروق دوران و السلام
ترجمه اردو:

ڈھونڈھ تو تریاق فارسی اے غلام تا ہو فاروق زمان تو و السلام
دفتر پنجم با ایات تتمه پایان می یابد:

اشہب خامہ کی روک اب تو لگام کہ کیا ہے تیرے راکب نے مقام
جاننا چاہتے ہیں وہ معقولات کو شش جہت کا تاکہ افشا راز ہو
ناکہ پوری شش جہت کی سیر ہو پنجن سے پھونچے نفس ذات کو
بس چھٹی اب تو جہت کو کر رقم شش جہت میں تاترے ہو بیش و کم
پانچویں دفتر کو اب کر تو تمام تا چھٹے دفتر کا ہو آغاز کام

بندہ آخرین بیت را به فارسی ترجمه می کنم:

تو دفتر پنجم را تمام کن برای این که دفتر ششم را آغاز کنی. این دفتر پنجم حاوی

است بر ۲۲۳ صفحه.

دفتر ششم باز با ہمہ عناوین بالا کہ قبلاً متذکر شدم آغاز می شود. این دفتر بہ مقام فقر و فنا و از این بیت آغاز می شود:

ای حیاتِ دل حسام الدین بسی میل می جوشد بہ قسمِ سادسی

ترجمہ اردو:

اے حیاتِ دل حسام الدین سوا جوش اٹھتا ہے لکھو حصہ چھٹا

دفتر ششم در ہشت داستان (حکایت) منقسم است.

دفتر ششم جاری است بر ۲۳۹ صفحہ و آخرین حکایت بہ عنوان «مَثَلِ وصیت کردن آن شخص کہ سہ پسر داشت و وصیت کرد کہ میراث او را بہ کاهل ترین اولاد او دہند». حکایت از ابن بیت آغاز می شود:

آن یکی شخصی بہ وقتِ مرگِ خویش گفتہ بُد اندر وصیت پیش پیش

ترجمہ اردو:

وقت اپنے مرگ کے اس شخص نے بس وصیت میں کہا تھا قبل سے

انجام دفتر ششم بہ عنوان تمثیل می باشد این تمثیل آغاز می شود:

آنجناب کہ گفت مادر بچہ را گر خیالی آیدت در شب فرا

ترجمہ اردو:

جیسے اک مادر نے بچے سے کہا گر خیال آئے تجھے شب میں بُرا

انجام تمثیل بہ این بیت است:

چون فتاد از روزنِ دل آفتاب ختم شد واللہ اعلم بالصواب

ترجمہ اردو:

دل کے روزن سے گیا جو آفتاب ختم ہوئی واللہ اعلم بالصواب

در آخر خاتما تصنیف پیراہنِ یوسفی از طرف جناب مصنف مذکور با این ابیات

اردو شروع می شود:

شکر میں اسکے جھکا تو سر قلم کہ ہوا عالم میں، نے سے تو علم

خاتمہ تصنیف بہ این بیت تمام می شود:

پڑھ درود اب مصطفیٰ پر مدام الصلوٰۃ و السلام و الصلوٰۃ و السلام

در حاشیہ صفحہ آخر یادداشتی بہ چنین عنوان ثبت است:

الحمد لله به عنایت الهی و توجّه معنوی به استمداد و اخوی حافظ واحد نور خان ترجمه لفظی این مثنوی در ظرف چهار سال و شرح مثنوی جمعاً در هشت سال به تاریخ بست و نهم جمادی الثانی ۱۳۰۱ هجری از نبوی اختتام یافت. دولت ظاهری و باطنی حاصل شد و درآینده امیدوار خیر و برکت، نعمت دینی و دنیوی روزافزون شود.

مترجم و شارح مثنوی در حاشیه شرح کرده است که:

۱. معنی از قلم وجود روحی و نعمت عظمی برای تعلیم است.

۲. واحد نور خان برادر من هست که در ترجمه مثنوی معنوی از ابتدای کار تا انتها مرا دستگیری کرده است و اگر مدد و کمک او شامل حال من نمی بود این کار به اتمام نمی رسید.

۳. من این مثنوی را از ابتدا تا انتها ترجمه لفظی انجام داده ام و این را از آغاز تا انجام رعایت کرده ام. در این ضمن ناظرین متوجه باشند که در رعایت ترجمه لفظی بنده چقدر زحمت کشیده ام.

۴. شکر ارزان شد این اشاره است در ضمن غیب گویی مولانا روم که بنده در دیباچه خودم متذکر آن شده ام.

۵. تاریخ اتمام این ترجمه مثنوی «عجیب و غریب» است بدین معنی که در سال ۱۲۹۷ هجری از راه ابجد و سالی ۱۳۰۱ هجری سال تکمیل این مثنوی است. یعنی در ۴ سال این شرح به تکمیل رسید. پس من معتقدم که ناظرین و شایقین محترم این مثنوی و ترجمه و شرح آن را به دعای خیر یاد می کنند و صلّه آن همین است. آمین یا رب العالمین.

ایات اردو که بالا درباره آن توضیحات داده شده است، اصل ایات اردو به شرح

زیر است:

۱. شکر میں اسکے جھکا تو سر قلم	کہ ہوا عالم میں نے سے تو علم
۲. نور واحد نے مدد کی بس مری	بے وہ واحد نور ظاہر میں اخی
۳. ترجمہ لفظی کا جو پیرو ہوا	ضیق میں ہر وقت دل میرا رہا
۴. تب میں جانوں کہ شکر ارزاں ہوئی	قافلہ مصری جو لایا یوسفی

۵. بولا باتف کیا کہوں تجھ سے حبیب

اسکی تاریخ ہے عجیب اور ہے غریب

پیراھنِ یوسفی کہ در اندازہ کوچک چاپ گردیدہ است بہ قرار زیر می باشد:
اندازہ: ۲۳×۱۴ سم. این ترجمہ و شرح در شش مجلد ہست. حدوداً ہمہ جلد
دارای ۲۵۰ تا ۳۲۵ صفحہ است و در سال ۱۹۴۷ میلادی بہ اہتمام آقای بی. بی. کپور
دبیر مطبع نولکشور چاپ شدہ است.

در عہد قدیم و تا حال رواج است کہ ہر کتاب بالعموم و کتاب ہای عربی، فارسی
و اردو بالخصوص دارای تقریظ می باشد. شرح مثنوی کہ بنام پیراھنِ یوسفی این جا
معرفی می شود ہم دارای تقریظ است و تقریظ مفصل بہ زبان اردو بہ چنین عنوان ثبت
شدہ است:

تقریظ پیراھنِ یوسفی ترجمہ مثنوی معنوی مولوی چکیدہ خامہ سید جلال
صاحب اندرابی مصحح مطبع:

کو زلیخا کہ نقد دل دارد یوسفی جلوہ کردہ در بازار

در این تقریظ آقای سید جلال بالواسطہ دربارہ ترجمہ مثنوی معنوی توصیف کردہ
و مدعی شدہ است کہ این ترجمہ مولوی محمد یوسف علی شاہ یکی از بہترین
ترجمہ منظوم مثنوی مولانا است حتی دربارہ ترجمہ مثنوی در بین توصیف و تعریف
اردو بیت دیگر از فارسی ہم آورده است:
میرس از ذوق گفتارم کہ از لب خون چکید این جا

زبان خود می کشد شمشیر و خود گردد شہید این جا

ہمہ عبارات تقریظ مملز از استعارات و تشبیہات کہ در نثر مایل بہ نظم نگاشته
شدہ است.

صاحب تقریظ یادآور شدہ است کہ عارف معارف حقیقت مولوی محمد یوسف
علی شاہ گلشن آبادی ساکن مالرہ در طول ہشت سال موفق شدہ است کہ ترجمہ
منظوم با شرح اردو را تکمیل کردہ است. نیز وی سعی عمدہ نمودہ است کہ ہر بیت
مثنوی را در یک بیت کامل اردو ترجمہ کند وی در ترجمہ خود دلاویزی نظم را از دست
ندادہ است.

خود مترجم و شارح مذکور این کار خود را به نام دستنوی شریعت، هادی طریقت، فجر حقیقت و آیینهٔ عجیب معرفت یاد کرده است. مولوی یوسف علی شاه سعی بلیغ بر این نموده است که ترجمه و شرح او در بین مثنوی خوانان معروف و مشهور شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

روز و شب در دستگیر دستگیر شد
روز و شب در دستگیر دستگیر شد
روز و شب در دستگیر دستگیر شد
روز و شب در دستگیر دستگیر شد
روز و شب در دستگیر دستگیر شد
روز و شب در دستگیر دستگیر شد
روز و شب در دستگیر دستگیر شد
روز و شب در دستگیر دستگیر شد
روز و شب در دستگیر دستگیر شد
روز و شب در دستگیر دستگیر شد

در این کتاب، مولوی یوسف علی شاه سعی بلیغ کرده است که ترجمه و شرح او در بین مثنوی خوانان معروف و مشهور شود. این کتاب در دستگیر دستگیر شد.